

Alkonyodott, amikor a távoli őrház felé indultam. Sánta Erzsébet elkísért egy darabon. Irók, könyvek után érdeklődött. Új darabok irányában kíváncsiskodott. Aztán megrázta a kezem. És visszaballagot a boltjába, megcsinálni az esti számadást.

Én pedig csendesen lépkedtem a poros úton, a méregzöld búzaerdők mellett, nézegettem a pipacsokat, amint álomra készültek s arra gondoltam, hogy de sok ilyen tehetség, de sok ilyen Sánta Erzsébet kallódik el észrevétlenül a magyar rónák fehérfalú tanyái közt.

Gyomai György

TÁJ ÉS NÉPMŰVELÉS

Hadd kezdjem egy személyes élménnyel.

Kolozsvárról Nagybányára utaztam, mindvégig a Szamos mellett, életemben először. A kincses város fényei már a Kolozsvár utáni első vasútállomásnál eltűntek: Szamosfalva petróleumlámpás megállója egy új, idegen és félelmes táj kapujaként lapult a kopár hegyoldal alján. Aztán sötétség. Éjszakában robogott a zsúfolt személyvonat, az állomásokon csupa olyan ember szállt fel, akinek nyelvét nem értettem s akik különös ismeretlenséget hoztak a kocsiba. A távolban pislogó, imbolygó fénylepkék, egy-egy román falu, a telihold fehérén világította meg a szeszélyesen kanyargó folyót. Zörgő vashidakon keltünk át, mezők és dombok maradtak el, de az érzés, a magamra hagyottság, az idegenség és a szorongatottság, nem szűnt meg. Egy fordulónál erős fények ötlöttek szemembe, csakhamar következett a felírás is: Szamosújvár. A hatalmas örmény templom kivilágított tornya kotlóként virrasztott az alvó városka fölött, az utcák szokatlan fényben úsztak, a felszállók magyar beszéddel töltötték meg kocsinkat. Aztán újra mély sötétség következett, a falvak ismét az előbbi hangulatot lehelték: ismeretlen országban, veszélyek és idegenségek közt utazom. A furcsa érzést újra egy város oszlatta el, Dés. De a tompa dübörgés után, amit az Egyesült-Szamos hídja okozott, megint vak éjszaka borult a vidékre. A hold ezüstszerű felhők közt bolyongott és holdbeli tájak vándorának éreztem én is magamat az erősszagú halinás román napszámosok tömegében. Aztán hosszú útszakasz jött; a szokatlan benyomások, a fáradtság és imbolygás félálomba vittek. De így is felfogtam a reám annyira ható idegenszerúséget. Csupa apró, sötétben lapuló, szamosparti falu közt haladt vonatom. Zsibón fények, magyar szó és városias utcák ébresztettek fel, ám hajnalig, amíg a vonat Nagybányára beért, ismét kísértetiesen éreztem az elhagyottságot, testvértelenséget. A vonat folyton a Szamos völgyében járt, kétoldalt néha kilométerekre távolodtak a hegyek, néhol oly közel kerültek, hogy a kerekék csattogását ezerszeresen visszhangozták az erdők. De csöndön és visszhangon, síkon és vadregényes szurdokon egyaránt éreztem a magányt. Ma már azt is tudom: a magyarság egyedülléte fáj nekem ebben a szamosvölgyi tájban...

Az első szamosvölgyi utazás óta sokszor jártam a vidéket. Láttam ünnepelni és dolgozni, körmenetek áhítatos perceiben, kietlen-zord télutóban és harsogó májusi zöldben, benéztem a kékefestett, kéménytelen házakba, láttam az oldalvölgyek úttalan vidékeit és megismertem az életmódot is, amit a szamosvölgyi nép nemzedékek óta, szinte változatlanul

folytat. A szorongatottság érzése a napsütésben fürdő nyári napokon sem hagyott el. Aminthogy nem tudnám megbékéltten, kiegyensúlyozott gondolatokkal most sem leírni a szamosvölgyi táj életét; valahol, a sorok, szavak közt bujkálna a harmóniátlanság, fények és árnyak villogása, a végvidéki magyar sors és a magány.

* * *

Illúziótkeltő prospektusok, Benedek-mesékből és Abel-történetekből összeszőtt ifjúkori emlékképek, az Erdély-induló harsogó zenéje után ebben a tájban kerül a vándor vagy a napi munkáját végző ember szemtől-szembe az igazi Erdéllyel. A Székelyföld fenyves, romantikus vidékeire és a Radnai-havasok turistát hívogató kárpáti tájaira a Szamosvölgyön át visz az út és bizony, a székely magyarok közt új otthonra találó alföldinek is ezen a kásahegyen kell átrágnia magát. Mert sziget a Székelyföld: távoli, idegenektől körülölelt hegyes-erdős táj, és aki vele általánosítja az egész Erdélyt, alapos csalódások árán fog csak ráébredni a valóságra. Az utóbbi évtizedek erdélyi irodalmában két táj elevenedett meg a csonkaországi előtt: a székelyek földje és Kolozsvár; néha felötlöttek a közbül elszórt szigetek is, Kalotaszeg, Küküllőmente, de már ezekre sem vittük át teljes mértékben Erdély iránt érzett rajongásunkat. Erdély a Királyhágótól nyugatra élők számára valami mesebeli tündérváros módjára világított, benépesítettük képzeletben fanyűvő székelyekkel, furfangos góbékkal, kultúrát lehelő kolozsvári magyarokkal. Am pillanatig sem gondoltunk a néprajzi térkép rideg valóságára: Alföldünk és a Székelyföld között százkilométeres távlatokat nyitott a török kor, vidékek húzódnak, melyeken árva szó a magyarságon amiken át *kell* mennünk, ha „fönn a Hargitán“ akarunk lenni. Sok álunk beteljesedett, némelyik továbbra is látomás maradt, de egy bizonyos: álmodni a józan napsütésben nem lehet. És nekünk is vissza kell kanyarodnunk, ha igazán szeretjük Erdélyt, a régi igazsághoz: a szeretet a megismerés leánya.

A második bécsi döntés óta sokszor hallottunk arról a *másik* Erdélyről. Arról, amelyikbe Csaba királyfi vezette népét, ahol ősi templomok tövében hallgatnak a kopjafák és ahol toronynagyságú szálfa merednek az égnek. Tudunk az erdélyi és az új erdélyi gondokról is, találkoztunk az ezerarcú magyar gondnak, az egykének az árnyékával és tudjuk, hogy a második világháború nélkülözéseket hozott erre a földre is. De még mindig romantikus ködön át szemléljük a problémát: még mindig nem vetünk számot azzal a valósággal, amely a statisztikák oszlopain feketélik, s amelynek megváltoztatására mélyebben és mélyebbről kell felkészülnünk rögtönzött ünnepélyek lelkesedésénél és fogadkozásánál. Nem néztünk szembe azzal a Erdéllyel, amely nem lehet jelszó, jelvény, vagy varázsvessző kincsek fakasztásához, hanem program: nemzedékek életét igénylő, reális és illúziótlan. Erről az Erdélyről beszél a Szamosvölgy. Útjain, falvaiban ennek az Erdélynek a problémái bontakoznak ki, s az a magyar, aki bárhol is, de ebbe a tájba kerül, szembe kell, hogy nézzen az alapkérdéssel: mi *itt* a magyar sors vállalásának módja?

A Szamosvölgy viszonyai uralkodnak a Szilágyságban, a Mezőség legnagyobb részében, a Marosvölgyön, a Körösök mentén, az alsó Olt mellékén, egyszerűen a „mesebeli“ Erdély színmagyar vidékein kívül — mindeütt.

Színhely: Szolnok-Doboka, a Szamosvölgy jellegzetes megyéje. Idő: 1942. A Kis-Szamos medencéjében vagyunk, a szamosújvári járásban. Kétfelé nyílik a terület a folyó mentén. Felfelé, Kolozsvár irányába, ahol egy magasrendű kultúra fellelőjébe fut a szamosvölgyi vasút, és lefelé, Désen túl a távol Alföldre, ahová végső soron minden magyarországi egység fel-fűződik: a szamosújvári járás apró falvai, az egész Szamosvölgy és az egész Erdély. Jó út és vasút e két irányba vezet, s e természetszabta keretből nincs mód kitörni. Természetes tehát az, hogy annál primitívebb közlekedési viszonyokat találunk, mennél magasabbra hatolunk a Szamos-Almás közti vízválasztó felé másfelől a Mezőség belsejébe; természetes Szamosújvár központ-szerepe, és természetes a gazdasági és szellemi életnek is szintek szerint tagoltsága. Mennél feljebb járunk a völgy felett s mennél messzebbre kerülünk a központtól, annál erősebben uralkodik a tájban a természet, annál kevésbé viseli magán az ember keznyomát. Tájhatár is ez a vidék: itt érintkezik a Mezőség a Szilágysággal, az északkeleti hegyvidék az Erdélyi Medencével, síkság és dombvidék váltakoznak ezen a földön és évezredes multra tekint vissza a történelem is. A Kis-Szamos mentén vonultak a szlávok és dákok, rómaiak és magyarok, itt ömöltek át a hadak a török korban és erre vezet a Kolozsvár—Székelyföld közti út ma. Multját minden nép kőben, utakban és az ezeknél is maradandóbb szavakban őrzi. A szlávok neveket adtak a folyóknak, patakoknak, hegyeknek, a rómaiak utat, castellumokat építettek a sószállításhoz és limes-örzéshez, a szászok erdőket irtottak és bányákat műveltek, a magyarok államot teremtettek, kultúrát hoztak, a románok pedig jöttek a vér és vas magyarirtó századaiban, hegytetőről hegytetőre léptek, csendben foglaltak és évszázadok óta hazájuknak tekintik a Szamosvölgyet. Értsük meg jól: a füzesmikolai görög katolikus barátok kolostora éppúgy tekint alá a völgybe a kakuszavas erdőszélről, mint Pannonhalma, s a könnyező Szűz képe a szamosvölgyi románság szemében ugyanolyan védője évszázadok óta a népnek, mint a szegedinek az alsóvárosi Fekete Mária... Alig hiszem, hogy a népszemlélet különbséget tudna tenni a magyarság ezeréves és a románság négy-öt százéves ittléte között; a táj magyarnak és románnek egyaránt igazán hazája. Közéjük éket verhet vallás és nyelv, szokások, viselet és Királyhágón vagy Kárpátokon túlról jövő hatások, egy azonban bizonyos: verejtékezve együtt dolgoznak a csúpos tetejű domboldalakon, vérükkel is egyaránt öntözték a földet és „a nagy világon e kívül” nincsen más hazájuk. A *szamosvölgyi* románokról szóltam; azokról, akik már 1369-ben megjelennek szentegyházi Wass István mikolai birtokán, s aztán egyre sűrűbb rajokban szállják meg a kis, régi magyar falvakat a XVI. és XVII. században. Az utolsó húsz esztendő szörványos regáti betelepedettjei csaknem kivétel nélkül el is költöztek a román uralommal.

A magyarság multja bizonyításra nem szorul. A XII. század végétől kezdve megvannak az okleveles feljegyzések a községekről, de a magyarság benyomulása alkalmasint már előbb, Szent István korában megkezdődött a Szamos völgyébe. A XIV. század végére — három később települt község kivételével — a mai faluhálózat alakul ki; az emberlakta táj tehát legalább ötszáz éve változatlan a szamosújvári járásban, csupán a szereplők változtak koronként, az Úr Isten eszközének, a történelemnek akaratából. A XVII. század végén — szétoszló keleti felhőként — örmények érkeznek Szamosújvárra, régi tömegeik ma már szinte elenyésztek. Őket a magyar-

ság szívta fel. Egy évszázaddal később kezdődik a zsidóság beszivárgása; kulminációjuk a XIX. század legvégére esik, attól kezdve számuk fogy a falvakon és csak a városban tartják, sőt emelték százalékos arányukat. Átfutó elem volt járásunkban a németiség is. A széki sóbányát ők alapították és művelték a XIII. és XIV. században, a XV. században azonban már védettebb helyekre vonultak Besztercén és Kolozsvárt. Korán kialakult és évszázadok óta egyensúlyi helyzetbe jutott társadalomról beszélhetnénk tehát területünkön, ha eltekinthetnénk a kívülről jött „tüzek”-től. A nemzetiségi ellentételnél korábban kétségtelenül erősebbek voltak a vallásiak, habár nagyjában itt is tiszta a kép: a románok görög katolikusokká lettek az unió során, a magyarok pedig túlnyomó többségben reformátusok a XVI. század óta; a katolikus magyarság később vándorolt be. Egyébként az eredetileg keleti rítusú örmények Erdélyben hasonlultak a nyugati vallásokhoz, latin szertartást követnek, sőt lassankint beolvadnak a római katolikusok közé. Tájéidegennek kell tekintenünk a zsidóságon kívül a Kárpátokon túlról vagy a Beszterce és az Ilva forrásvidékéről ideszármazott néhány görög keleti románt; templomuk egyébként is csupán az utolsó évtized emlékeként áll a táj egyetlen városias településén, Szamosújváron.

Meglepő állandóság mutatkozik a járás arculatán anyanyelvi és vallási tekintetben. Talán egyszerűbb lenne erőszakos románosításra és románosításra gondolni, de erről éppoly kevésbé lehet szó — egyes elenyésző kivételektől eltekintve —, mint ahogyan állandó a tájban folyó életmód is.

A szamosújvári járás és Szamosújvár megyei város lélekszáma (1869—1941).

	1869	1880	1890	1900	1910	1930	1941
Járas	21.374	19.053	21.117	24.593	24.593	26.189	27.692
Város	5.188	5.317	5.793	6.363	6.857	6.608	6.340
Együtt ...	26.562	24.370	26.910	29.333	31.450	32.797	34.032

A terület magyar és román lakosságának százaléakai (1880—1930).

	1880		1890		1900		1910		1930	
	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román
Járas	24.2	72.6	25.6	71.1	27.2	71.5	26.2	71.1	24.1	75.5
Város	33.9	32.1	42.1 ¹	34.0	65.9 ¹	29.2	67.5	27.4	37.4	43.7
Együtt ...	26.3	63.7	29.2	63.1	35.6	62.2	35.2	61.6	26.8	68.9

A terület lakosságának százalékos felekezeti adatai (1880—1930).

	róm. kat.	ref.	gör. kat.	gör. kel.	izr.
járás	3.0	21.9	71.7	0.6	7.9
1880. város	20.6	14.2	30.2	2.8	3.5
együtt ...	6.8	20.2	62.7	1.1	6.9
járás	2.8	22.2	71.1	0.2	3.0
1890. város	21.6	15.9	53.3 ²	4.3	3.9
együtt ...	6.9	20.9	67.9 ²	1.1	3.2
járás	3.0	21.8	71.6	0.3	3.1
1900. város	20.3	18.5	51.3 ²	2.2	6.5
együtt ...	6.8	21.1	67.2 ²	0.7	3.8

¹ A magyar anyanyelvűek számának nagy emelkedése a város örmény lakosságának erős beolvadásával magyarázható. 1930-ban a román statisztika az örményeket külön nemzetiségnek vette; arányuk 17.9% volt a zsidósággal együtt (mely 1910-ben szintén nagy többségében magyar anyanyelvűnek vallotta magát).

² Az 1890. és 1900. évi magyar statisztika az örmény szertartású katolikusokat a görög katolikusok közt mutatta ki.

	róm. kat.	ref.	gör. kat.	gör. kel.	izr.
járás	3-3	21-9	72-0	0-2	2-6
1910. város	34-5 ³	17-3	33-5	1-9	11-3
együtt ...	10-1 ³	20-9	63-6	0-6	4-5
járás	2-3	21-5	73-4	0-9	1-7
1930. város	16-4 ⁴	14-1	37-9	7-1	15-4
együtt ...	5-2 ⁴	20-0	66-2	2-2	4-5

Az adatok itt és a következőkben az 1941. évi járási beosztás szerint a szamosújvári járásba tartozó 33 községről szólnak.

Az anyanyelvi és felekezeti adatok meglepő állandóságot mutatnak. Amidőn a lélekszám 1880 és 1930 közt 33%-kal emelkedett, a magyarság arányszámában ugyanezen idő alatt mindössze 0-5%-os, a románságában 5-2%-os, a római katolikusságában 1-6%-os, a görög katolikusságában 3-5%-os, a reformátusságában pedig csupán 0-2%-os eltérés tapasztalható. Nem nagy különbségek ezek, különösen, ha számba vesszük, hogy az 1930-as anyanyelvi és felekezeti statisztikát a román állam készítette s a felvétel lehetséges módszerei közül bizonyára nem a magyarságra kedvezőket választották. S ha az államváltozás okozta tisztviselő, katonaság stb. cseréjét figyelembe vesszük, be kell látnunk, hogy az igazi nép összetételében a legutóbbi félszázad óta alig történt számottevő változás!

Az anyanyelvi és felekezeti statisztikák itt, ezen a területen — és Erdélyben szinte mindenütt — a nép arculatának jellegzetes vonásait mutatják. Mi okozza ezen az arculaton a feltűnő állandóságot? Úgy látszik, a megváltoztatásra összefogott emberi erők gyengéknek bizonyultak a táji hatások mellett. Igen, a táj erői hatalmasabbak és állandóbbak az emberiekénél. S ha területünket alaposan meg akarjuk ismerni, gondolatmenetünkbe kell kapcsolnunk a tájat. A tájat, mely sovány megélhetést nyújt, erősen megdolgoztat és kevés pihenőt enged, ámde gyönyörködtet és nemes keretbe foglalja lakóját. Gazdag tagoltságú föld ez. A Kis-Szamos fővölgyébe kétoldalt számos patak torkollik: a Lózsárdi, Kecsedí, Ormányi, Némái, Füzes és más, névtelen és időszakos vízfolyások dúsan felaprózták a fővölgyet szegélyező dombvidéket, mely ilyenmódon valóságos alacsonyhegység benyomását kelti az utakon járóban. Természetesen minden nagyobb völgy egy-egy falu otthonává lett. Kedvesek, néha egyenesen regényes fekvésűek ezek a patak mentén épült kis szamosvölgyi falvak. A patak vize tiszta, rendszerint sebes folyású, mellette a rétek üde zöldek, a kőből és fából épült házak festőiek, a kertekben hosszú vég kendervásznak száradnak és fehérednek, a domboldalakon mindig akad egy-egy pár fekete foltként szántó archaikus mozgású bivaly. A zöldelő vagy tarkalombú erdő, az árvalányhajas dombtetők, a házak előtt virágzó orgona, az utakat járó tarkakatrincás román asszonyok, de a hétköznapi halinaruha is patriárkális, meghitt színt ad a tájnak. Mégis, a külső után nem szabad ítélni. A község-határok nagyságának számbavételénél zsúfoltságot tapasztalunk, a terület megoszlása pedig a művelési ágak szerint éppenséggel nem nyújt megnyugtató képet.

³ Az 1900. évi magyar statisztika az örmény szertartású katolikusokat a római katolikusok között mutatta ki (lélekszámuk 1100 volt).

⁴ Az 1930. évi román statisztika a 489 főnyi örmény szertartású katolikust külön rovatban sorolja fel.

A terület megoszlása művelési ágak szerint (1895).

	szántó	rét	kert	legelő	szőlő	erdő	nem termő	összesen	a gazdaságok sz.
járás (kat. hold.)	33.362	11.224	2.325	12.977	251	11.636	2.395	74.170	5.167
járás (%)	44.9	15.1	3.1	17.5	0.4	15.7	3.3	100.0	
város (kat. hold.)	513	174	97	631	1	97	175	1.747	59
együtt (kat. hold.)	33.875	11.398	2.422	13.608	252	11.733	2.570	75.917	5.226

A számokból legvilágosabban az derül ki, hogy kevés a termőföld. A járás gazdaságaiban az átlagos szántóföldmennyiség 1895-ben mindössze csak 6.4 kat. hold volt, pedig azóta még jobban aprozódtak a földek. De a kevés termőföld is csodálatosan egyhangú művelésű, a mezőgazdasági kultúra foka rendkívül alacsony. Búzát, kukoricát („málét”), krumplit vetnek évről-évre; a trágya kevés a hozam fokozásához, az alapos megműveléshez pedig az igaerő sem elegendő. A földművelést viszont jóformán egyetlen állandó és biztos foglalkozásnak kell tekintenünk, hiszen az állattenyésztés igen alacsony szinten mozog, amint ez az állatstatistikákból is kitűnik.

A terület állatállománya 1895-ben és 1911-ben.

	szarvasmarha	ló	sertés	juh	szarvasmarha	ló	sertés	juh
	1895-ben				1911-ben			
járás	11.454	525	5.733	16.051	12.976	629	4.906	22.058
város	590	204	1.659	91	511	509	2.258	25
együtt	12.044	729	7.392	16.142	13.487	11.38	7.164	22.083

A magas rét- és legelőszázalék ne tévesszen meg senkit. A réteket gyakran járja a szabályozatlan patakok és a Szamos vize, a legelő pedig sok esetben jóformán hasznavehetetlen földterület; a suvadásos, kopár, köves oldalak mind ezen a néven kerülnek a statisztikába. A fakitermelés a 15.7%-nyi erdőségekből számottevő téli foglalkozás lenne, és a fa a házépítésnek és a gazdasági felszerelésnek is fő anyaga, a fuvarossághoz azonban nem rendelkeznek a területen megfelelő számú lóval. Nagy nehézséget okoznak a rossz utak. Pedig a kő a tájban mindenütt könnyen föllelhető és kibányászható. Így pl. Szék, ez a nagy falu, a járás legerősebb magyar települése, rossz időjárásakor jóformán megközelíthetetlen, a kőlappal bíró út kiépítésének terve csupán 1942 nyarán merült fel komoly formában. A gazdasági élet terén minden fejlődésnek, iparosodásnak nagy gátlója az energiahány. Sehol nincs szén, a kitermelt fa is kevés, a villamosítás gyermekcipőben jár. Így aztán a házi és falusi szükségletet meghaladó mennyiségű és minőségű ipar tájunkon egyáltalán nem található meg. A múltban fejlettebb szamosújvári bőrkikészítés, húsrugyártás, téglaegetés, szőnyegszövés és bútorgyártás már az első világháború előtt hanyatlásnak indult a hivatalnokpályák iránt érzett egészségtelen vonzódás miatt, most pedig a második világháború gátolja az üzemeknek energiával és nyersanyaggal való ellátását.

A terület lakosságának foglalkozása (1910):

	mezőgazdaság	ipar	kereskedelem	egyéb
	(a lakosság százalékában)			
járás	93·6	3·8	0·9	1·7
város ...	3·9	31·6	13·9	50·6
együtt ..	74·0	9·7	3·8	12·5

A táj, az emberanyag és a gazdasági élet általános jellemzéséből következik, hogy a kulturális élet sem rendelkezik a megfelelő lendülettel. A járás 33 községében eleminél magasabb fokú iskola nincs; Szamosújvár iskolaváros ugyan, azonban nagyon kétséges, hogy iskolái *arra* nevelnek-e, amire a tájnak elsősorban szüksége van. A városka két román tanítóképzője tanítókkal látja el nemcsak a járást, hanem a távolabbi környéket is; a magyar polgári iskola és algimnázium, valamint az annak felső tagozatát képező kereskedelmi középiskola neveltjei aligha maradnak — legalábbis szívesen! — falusiak. Belső kulturális fejlődésre a szamosújvári járásnak a közoktatás jelenlegi rendszere mellett aligha van lehetősége. Megfelelő felszerelés és terület, valamint kellően kiépített internátus biztosítása esetén a széki önálló gazdasági népiskola talán tudna a gazdasági műveltség emelésében eredményt elérni. Ez azonban a viszonyok primitívsége miatt — még minden időben járható útja sincs Széknek — egyelőre csak a jövő ígérete.

Csoda-e, ha ilyen körülmények között a nem kívánatos faluformáló energiák azok, amelyek a községek életében a tulajdonképeni dinamizmust jelentik?! A nevelők: a rossz értelemben vett ponyva (amelyből hihetetlen tömeg fogy el egy-egy népesebb faluban), a korcsma, a táncmulatságok, az álmok-álma: a mozi, — mindennekfelett pedig a tétlenség, hiszen a lakosság kellőképpen nem tudja idejét sem kihasználni.

Az elemi iskolák többsége állami. Ilyen iskolával a falvakat eléggé ellátták, habár természetesen e téren is vannak kívánnivalók. Mindenesetre azonban a múlt század végén uralkodott nagyfokú írástudatlanságot egészben véve megszüntnek tekinthetjük: a 33 község hat éven felüli lakosságából 1900-ban még csak 22·3% írt és olvasott, míg 1930-ban már 62·0%.

Az egészségügyi viszonyok jellemzőjeül felhozzuk, hogy a községek 1901—1910. közti 669 halottjából mindössze 21 részesült a hivatalos magyar statisztika adatai szerint orvosi kezelésben...

* * *

Mi lehet itt, vagy egy ehhez hasonló tájban a népművelő munkarendje?

Kis emberek kicsi tetteiről lehet szó mindössze. Ha egy e vidékre vetődött népművelő — tanító, vagy bárki más — a „nagy” dolgokba avatkoznék, menthetetlenül elveszne munkája szűkebb környezete számára. Kardoskodó, nagyhangú politizálással, utakat és iparosítást követelő borízú propagandával nem próbálkozzék az, aki kézzelfogható eredményeket óhajt elérni. (Nem azt mondjuk természetesen, hogy kellő helyen és alkalommal ezekben a kérdésekben is ne foglaljon határozott állást!) A fejlődés azonban itt, a sajátos erdélyi viszonyok között csak belülről jövően lehet szerkesztés és gyökeres, tehát a *tájból* kell kiindulnia és annak szilárd alapján kell felépülnie.

„A viszonyokkal megismerkedtem” — szokták írni, közhelyként, első-második levelükben az efajta vidékre helyezettek. Nagy kérdés ám, ki *mit*

ért ezen! Legtöbben — még a komoly emberek közül is — általában elébe helyezik az embert a tájnak, sőt a viszonyokkal való megismerkedést tulajdonképpen helyi ismeretségek szerzésének fogják fel. Összebarátkozni a környék birtokosaival, nagyobb befolyású, vagyonú, műveltségű embereivel természetesen feltétlenül szükséges annak, aki egy területen munkálkodni akar. Ámde ügyelni kell, hogy helyi ismereteink ne legyenek egyoldalúan csak emberiek. Be kell járnunk a környék minden zegét-zugát, benyomásokkal kell szereznünk a hegyekről és az erdőkről, a szántóföldekről és a patakok mellékéről, fel kell keresnünk a megművelésre váró rögöt és a tájat az év minden szakában, ki kell tapasztalnunk a jellegzetes növényzetet, állatvilágot, a helyi időjárási jelenségeket, az útviszonyokat, a földek termőképességét. Ilyen irányú ismerkedésünk alapja csakis a személyes és részletes tájjárás lehet. Micsoda népművelő hatása van már magában véve annak is, ha a falu lakója látja, hogy életének színhelye felől a hivatalosan nevelésére vagy igazgatására rendelt komoly alapossággal érdeklődik! És mennyire másnak mutatkozik egy pásztor vagy földműves, mikor — anyanyelvén folytatott — közvetlen beszélgetés során szülőföldjéről szól, kitarja legegényibb megfigyeléseit. Ilyenkor önálló véleményt formál környezetéről az az ember is, akinek ítéletalkotását csaknem minden dologban nem tapasztalati tények, hanem felülről hallott szólamok irányítják. Meglepődve fogjuk hallani, hogy az átlag-falusi milyen más szempontból nézi a világot, mint mi. Adatokat kapunk arra vonatkozólag, hogy milyen irányú az érdeklődése, mit tart fontosnak a múltból és jövőből, melyik oldalról lehet egyéniségéhez eljutni, benső tüztől hajtott erő kifejtésre sarkalni. Gondoljuk meg jól, milyen nagy igyekezettel akarják átalakuló világunkban a föld milliósainak érdeklődését a közösségi problémák iránt felkelteni, felfogását a kívánt irányba hajlítani, — és aztán tartsunk szemlét a felhasznált eszközök, az alkalmazott módszerek felett is. Igazán közel jut-e a propagandaeszközök egyike is ahhoz, akire hatni akarunk?! Önámítás nélkül vessünk számot, hányan találnak benső, irányításra alkalmas kapcsolatot a falu lakói közül a korcsmák falain vagy a vasúti várótermekben kifüggesztett propagandaképekkel, a különböző hazafias ünnepélyek szónokai valóban megütik-e a kellő hangot, alkalmasak-e a rádió „népnek szánt” műsorszámait igazi népművelésre? És népművelési kiadványaink, e gyakran valóban nagy pedagógiai érzékkel és ízléssel megírt művek, vajjon eljutnak-e egy-egy vasutat alig látó falu mélyrétegének tudatvilágába? Az egységesítésre alkalmas nemzeti, hazafias, vallásos eszmények propagálásával közelebb jutunk-e a célhoz? Adjunk választ önmagunknak, őszintén, arra, vajjon nemzetiségi vidékeken, kevert felekezetek közt melyik, manapság hivatalosan hirdetett eszme alkalmas a terület népének igazi erőösszefogására?

Látunk kell, hogy eszközeink, melyekkel a megnövekedett ország sok millióját közös elvek őszinte vallására, közös célok látására és a nem csupán parancsszóra végzett munka teljesítésére akarjuk nevelni: felettébb gyalrók. Pedig eléggé kiterjedt szervezet dolgozik, hivatalos apparátusának egész súlyával, a nemzet ilyen irányú nevelésén. Csak valahogyan olajozatlanul forog a sok kerék, gépezetként robotol az, aminek eleven testként kellene élnie. A gépezetnek lélekkel való megtöltése érdekében a táji szempont bekapcsolását ajánljuk. Azt a szempontot, amit nem lehet pártokra, hitvallásokra vagy társadalmi osztályokra taglalva más-más módon alkal-

mazni, ami mindenkire egyaránt a valóság erejével kötelező, ami önként kínálkozik, az ember élete alatt változatlan erejű és életet hoz az üresen űrlő szómalmok garatjára. A *tájra* gondolunk, mindenek felett és egyedül erre a természeti keretre, ami harmóniát teremthet az együttélésre kényszerített emberek tömegében, s amit részrehajlással bizonyára nem fog a szétszaggatott társadalom egyetlen rétege sem vádolni. Merész képzeletet igényel, ha tervként fölvetjük, hogy a faluban tartott, gyakran nagyképű, előadások helyett (a multkor egy északerdélyi román faluban ez volt a népnevelésre szánt előadás címe: *A tervgazdálkodás az új Európában*) egyszer leszállanánk a magas lóról és elővinnénk magát azt a falut, ahol előadó és hallgató él. Egyszerű — ebből azonban korántsem következik, hogy a tudomány szempontjainak is meg nem felelő! — gondolatfűzésben vázolnánk helyét a környező tájban, beillesztenénk néhány szóval a Magyar Medence egységébe, azután beszelnénk arról, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik falunk határában a természet, mik a táji adottságok, s miket használ ki ügyesen az ember, miket hanyagol el a lehetőségek közül. Nem folytatom tovább a gondolatmenetet; aki komolyan olvassa e sorokat, azonnal látja, a lehetőségeknek milyen széles skálája nyílik egy ilyenfajta célkitűzésel induló népművelő terv mögött.

Az embereket valóban megkapó előadáshoz — és egyáltalában: pedagógiai vagy közigazgatási magatartáshoz — azonban a sok *általános* jó tulajdonságon felül óriási *helyi* ismeretre is elengedhetetlenül szükség van. Arról beszélni, amit nem ismerünk, az iránt érdeklődni, ami eddigi világtól távol esik és azt felemelni, aki iránt bizalmatlanok vagyunk: valóban nem lehet. Talán ebbe a hármas okba foglalhatjuk a faluval érintkező gépezet sivár és lélektelen mechanizmusát. A vezetésre hivatott iskolázott ember — ha a falu szülöttje is — nem falun töltötte ifjúságát, iskoláit, mennél többet végzett azokból, annál inkább nagyvárosban járta, tisztában van a falu és város valóságos, tehát népszínmű-álmvilágtól mentes különbségeivel. Vajmi kevés olyan diplomás van, aki önzetlenül szereti a falut és önként vállalja az ott élést.⁵ (Távol esik témánktól annak boncolása, hogy a város nagyobb civilizációjáért, több kényelméért és lehetőségéért hogyan *lehetne* és *kellene* kárpótolni a falura került értelmiséget.) Elégedetlen és fásult életet kezd és mindinkább ilyet folytat az ilyen vezető szolgálatának helyén: hogyan tudná hát lélekkel megtölteni munkáját? Az ellentétek, amelyek e vezető-típus és a falu, mint az ember és a táj szimbiózisa között sötétlenek, természetesen csak félig hidalhatók át helyi eszközökkel. De ezen a helyen nem beszélhetünk a magasabb vezetés tárgyi, anyagi természetű feladatairól, melyeket egyszer alaposan és becsületesen meg kell oldani, ha ki akarjuk kapcsolni az a priori lehetetlenülést faluvezető és falu viszonyában. Kétségtelen azonban, hogy a felsőbb helyről várt intézkedéseken túl is vannak problémák, olyanok, amiknek hiányos megoldása vagy elhallgatása megghiúsítja a mégoly nagy anyagi áldozatvállalás eredményességét is. Itt jutunk a faluvezető gépezet esetleges lélektelenségének és eredménytelenségének általunk felhozott harmadik okához: nem ismerve nem is lehet dolgozni a falu, a táj érdekében. Ignoti nulla cupido; ha behúzódba élsz hivatali szobád mélyén, nem értheted meg a nép panaszát

⁵ A falusi tanítók, orvosok, jegyzők hiánya manapság sűrűn emlegetett probléma. Vajjon az erőszakos eszközök alkalmazása, amit egyesek ajánlanak, meghozza-e a kívánt eredményt?

a vízelöntések miatt, nem tudhatsz fuvarozási gondjairól, nem szólhatsz gazdálkodásához. Tehát igenis meg *kell* ismerni azt a környezetet, amiben — önként vagy megélhetési kényszerszertől hajtva — hivatást vállaltunk. Tisztában kell lenni azzal, hogy a táj megismerése, a benne folyó élet feltárása csakis szubjektív módon végezhető el. Másként fogja látni miliójét a jegyző, a tanító, a leventeparancsnok, az orvos, a mérnök és a gazdasági felügyelő, — az alapok azonban feltétlenül megegyeznek. Hiszen minden emberi település szerves életegység, ahol a munkát nagy törvényszerűségek irányítják. Ezekkel kell tisztába jönni mindenkinek előtt. Az *alapvető* tudnivalókat mindenkinek el kell sajátítania, aminthogy egyezniök kell a *végző* céloknak is. A fundamentum lerakásához részletesen bejárando a környezet és feldolgozandó a legfontosabb irodalmi anyag. Hangsúlyozzuk, hogy *mindkettő* elérhető a legeldugottabb faluban élő vezető számára is. A táj nyitott könyv, amelyben csak olvasni kell megtanulni, a betűk oktatóját pedig mindenütt meg lehet találni a helyszínen. Öreg emberek minden faluban akadnak, falujuk iránt érdeklődők is. Persze, itt elsősorban a hasznossági szempontokat kell figyelembe venni: nem okvetlenül a legmagasabb fizetési osztályba sorolt véleménye a döntő, hanem mindenkit meghallgatók és az egybevetést magam végzem el. A környék térképe rendelkezésre áll, a főbb statisztikai adatok magában a faluban hozzáférhetők. Ami pedig a részletesebb irodalmi anyagot illeti, azt iskolákban, gazdakönyvtárakban, magánosoknál bárki megteheti, ha akarja; csaknem minden megyénknek van — jól-rosszul sikerült — monográfiája. A távolabbi irodalmi kutatásra számos kultúrintézményünk hivatott. Tapasztalásom, hogy aki tájával valóban meg akar ismerkedni, annak erre nyílik módja. Igazi népművelői feladat aztán az összeállított anyagnak érthető formában való közlése. Leírasi hibáktól mentes sokszorosítás néhány jellemző fényképpel, tökéletesen megfelel a célnak. E kis monográfiák első célja újonnan jöttek tájékoztatása lenne, de óriási távlat nyílik, ha arra gondolunk, mekkora értéket képviselnének ezek a dolgozatok az iskolai oktatásban, a közigazgatásban, végül a tudományos adatgyűjtés szempontjából. Úgyesen összeállított kérdéssorozattal *felülről* kellene ezt az egész országra kiterjedő munkát elindítani, természetesen nem a falusi tanítóra nehezedő munkatöbblet bürokratikus formájában, hanem lelkesítéssel és anyagi ellenszolgáltatással.

Hibák és hiányosságok kendőzése nem célunk ezzel az írással, amint-hogy iparkodtunk rámutatni azokra a tennivalókra is, amik működési körünkön kívül végzendők el. Amidőn azonban látva-látjuk a vidékre, falura szorult intelligencia szomorú sorsát és tisztában vagyunk a nehézségekkel, ugyanakkor fel kell ismernünk saját kötelességünket is és meg kell mutatnunk a járható utakat. A világosszemű írók előtt régen nem titok, hogy a mai kor nagy tömegekben termeli a rossz értelemben vett osztálytalanok típusát: deklasszálttá válik a parasztság városba került tömege, de kicsöppen társadalmi rendjéből az is, akit sorsa bármiféleképpen kivet fizikai vagy szellemi környezetéből. Van, sajnos, nagy számban, deklasszált intelligencia is. És mindjobban megjelenik korunk életében a tájtalank csapata is. Otthontalanok lepik el a közhivatalok helyiségeit, nem olyanok, akik *más* tájhoz tartoznak, hanem akiknek *sohasem* volt tájuk és *semmiféle* tájhoz nem ragaszkodnak többé. A táj számukra csak hárombetűs, semmitmondó szó: lelküknek mit sem ad, a falu pedig csak ötödik vagy hatodik lakbérosztályba sorolt állomáshely...

Végasztalan éjszakai utazásokon vagy esős napokon bizonyára sokan érzik szájukban a keserű ízt és hallják lelkiismeretük kérdését: miért vagyok éppen itt? A válasz lehangoló, de Berzsenyi szerint a lélek *tesz* csuda dolgokat. A tájnak is van lelke. Engedjük vele megtöltekezni csüggedések idején, hivatásunk vállalásakor tusakodó, problémákkal viaskodó gondolatvilágunkat. Meg fog nyugtatni, tanítani fog, tanácsokat ad. Képessé tesz sivár és kulturálatlan környezetekben is emberebb embernek lenni, eleven szílat teremt a környezetünkben élőkkel és megútált frázisok helyett igazi, megvalósítható célkitűzéseket ad.

Aldobolyi Nagy Miklós

FÉLREISMERT MAGYAR MŰVÉSZEK

Valójában minden nagy művésznak az élete tragikus. Az igazi nagyság mindig előtte jár korának, — így csak azok érthetik meg, akik érzésben vele egyúton tartanak, akik hasonlóan elfordulnak a tömegtől s mindattól, ami átlagos és mindennapi. Minél nagyobb a művész, annál nagyobb távolság választja el a környező világtól, s a közöny egyre mélyebbre vájja ezt a meghasonlást. A párharcból mindig az elveihez vég-sőkig ragaszkodó alkotó kerül ki vesztesként, aki megsértett lelkével visszavonul, magába zárkózik. De a magányosságból kiűzi az anyagi nyomorúság. Kénytelen visszatérni, mert nem élhet meg a társadalom nélkül. A kényszerűségből vállalt közeledésnél a különbségbe menekül, igazolva, hogy a zseni akkor is egyedül van, ha tömegben él. Mire a tömeg első elismerései hozzáérkeznek, majd mindig késő, legtöbbször csak a küzdelmekben felőrölt lélek s a megroskadt test fáradt hordozójára találnak, aki művészetében sem a régi.

Hosszú a sora a mostohán kezelt művészeknek. Minden nép esztétikusai szinte szégyenkezve jegyzik fel sorsukat, különös melegséggel idézve nevüket. A mieink közül emlékezzünk Szinyei Merse Pálra, a „Majális“ festőjére, — Csontváry Tivadarra, Derkovits Gyulára, Nagy Istvánra. Kis tanulmányunk kerete nem engedi, hogy mélyebbre visszanyúljunk, vagy hogy más neveknél is időzzünk.

Szinyei Merse Pál így ír 1873-ban: „...véggép elkésérített, hogy az én legjobb képem ajándékba sem kell... Haza vonultam. Munkakedvem megcsappant. Minek is fessek én? A *Majális*-nál jobbat sohasem festek, jobbat nem tudok, az pedig senkinek sem kell. Hát nem festettem!” — Szinyei életéből kihullt egy negyedszázad. Visszavonult jernyei birtokára, mert a bécsi kiállításon kinevették, a Szépművészeti Múzeumnak meg hiába kínálta ingyen a „Majális“-t. Amikor 25 év múltán leporolta ecsetjét, már nem az a Szinyei többé, aki annak idején egyenlő volt a legnagyobb francia impresszionistákkal. Már nem sugároztak színei örömet, erőt, belső feszültséget. Annak idején „delirium colorans“-szal, színőrülettel vádolták, mert tiszta, töretlen, vegyítetlen színei durván, nyersen égtek a műtermi fényhez iskolázott szemeknek. De aztán teltek az évek s az ő arcképe is bevonult a firenzei Uffizi halhatatlanjai közé.

Ma már lenyűgözve állunk meg egy világjáró patikusnak, Csontváry Tivadarnak a képei előtt is. Negyvenéves koráig nem festéket, hanem